

УДК 821.161.2-1Слав.08:81'373.421

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛІНГВООДИНИЦЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЯРА СЛАВУТИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКОВОЇ СИНОНІМІЇ)

Полякова Т.В., Шевченко Г.Д.

Донбаський державний педагогічний університет

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань дослідження ідіостилю українських письменників. На прикладі іменникової синонімії поетичних творів Яра Славутича розкрито багатство образного мовлення майстра слова.

Ключові слова: синонім, синонімічний ряд, лексико-семантична група, мовотворчість, ідіостиль.

Спадщина Яра Славутича, видатного майстрів поетичного слова, вирізняється як оригінальністю й цікавістю, так і глибиною та неповторністю поетики й стилістики. Яр Славутич писав, що поезія – мова богів і цього ніколи не зречуся... Простота простотою, але мусить бути простота у складності. Я цього і прагну. Твір повинен мати голову, тулуб, руки, ноги, як жива людина. Усе має бути природним, органічним, себто виростати з природи, з людини, з життя.

Творчий доробок митця – це постійна боротьба за правду, прагнення знайти себе і розкрити своє «Я» у теперішньому, що живиться минулим і прозорливо поглядає в майбутнє. Письменника постійно хвилює доля українського народу, він вразливо відчуває фальш у людських стосунках, не боється правди, яку виборює в кожному рядку своїх поетичних шедеврів.

Постановка проблеми. Форма вираження думки, евфонічні засоби, уміння передати настрої за допомогою слова порівнює Яра Славутича із славетною плеядою неокласиків. Ще вдумливі поцінувачі поезії побачили, що у збірці «Оаза» (1960) Яр Славутич зробив відчутний якісний крок уперед, зумівши заперечити себе колишнього, бо кожна творча людина намагається постійно удосконалювати форму поезії, виводити її на вищий щабель, що зумовлює актуальність проблематики дослідження. Яр Славутич вибрав, на перший погляд, найтяжчий з існуючих у поезії шляхів – шлях інтегрального класицизму, що веде до мети через відмову від своєї особовості. Це шлях духовного подвигу, як також і його вчителів, корифеїв українського відродження – Зерова, Филиповича, Рильського, Клена – єдиних поетів нашого сторіччя, що стоять на рівні найвищих вимог сучасності... Славутича можна назвати останнім із трагічно загиблої лебединої зграї, оспіваної в славетному сонеті Драй-Хмари.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовотворчість класика української літератури (саме класика, бо доля дарувала йому прижиттєве визнання) користується неабиякою популярністю в науковому світі. Про поетику Яра Славутича писали Ю. Бойко, С. Долинська, І. Накашидзе, В. Сварог, Л. Селіверстова, Н. Сологуб, П. Сорока, Т. Полякова, Б. Чопик та ін. Так, у праці Н. Сологуб «Мовний портрет Яра Славутича» проаналізовано лексику, новотвори, перифрази, метафоричність висловів Яра Славутича. Значну увагу дослідниця приділила розумінню індивідуального стилю поета, а також загальностилістичним категоріям. Ономастикон

в ідіолекті Яра Славутича розглянула Л. Селіверстова. На підставі різноаспектного вивчення власних назв дослідниця сформувала склад етонімів, розкрила специфіку їхньої художньо-естетичної реалізації в поетичній мові, зокрема, морфологічні, синтаксичні та семантичні особливості, а також показала ономастичний тезаурус як засіб авторської картини світу.

Найважливішою ознакою ідіостилю Яра Славутича є синонімія, що допомагає в розкритті глибини й діалектної єдності контрастивних думок поета, увиразнює та урізноманітнює тексти, підкреслює багатогранність авторського словника.

Метою дослідження є – аналіз на основі семантико-функційного розгляду особливостей репрезентування іменникової синонімії поетичної творчості Яра Славутича – одного із найяскравіших корифеїв української літератури ХХ-ХХІ століть.

Для досягнення мети було виконано такі завдання: а) виділено синонімічні ряди іменників, що функціують у поетичних текстах Яра Славутича; б) згруповано їх у лексико-семантичні групи; в) з'ясовано стилістичну природу синонімів та виявлено їхні функціональні особливості в мовотворчості поета.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системність лексичного складу виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, у наявності синонімічних, антонімічних і т.п. зв'язків. Системність іменникових одиниць у мовотворчості Яра Славутича відображає їх зв'язок із поняттями й проявляється у класифікаційній приналежності до певних лексико-семантичних груп. У сучасному мовознавстві немає точного визначення лексико-семантичної групи. Традиційно вона розглядається як група слів, що тісно пов'язані між собою за змістом.

У мовній картині світу Яра Славутича представлено широкий спектр загальномовних та контекстуальних синонімів-іменників, що утворюють відповідні лексико-семантичні групи.

Щодо іменникової синоніміки, то у творах Яра Славутича вона дещо поступається перед дієслівною. У той же час ряди синонімів-іменників не характеризуються тією широчинною семантико-стилістичних відтінків, яка властива дієслівній синоніміці. Це явище пояснюється тим, що ряди співвідносних іменників у синонімічних рядах формуються із слів-синонімів, які диференційовані між собою переважно стилістично.

У дослідженні характеризуються синонімічні ряди іменників на означення різних частин тіла

людини – зі словами-показниками *обличчя, рот, губи, чоло, волосся, груди*; на означення домашніх тварин – зі словами-показниками *кінь, собака*; на означення житла – зі словом-показником *хата*; на означення внутрішнього стану людини, її переживань – зі словом-показником *смуток*; на означення явищ природи – зі словами-показниками *дощ, завірюха, вітер, темрява*; на означення назв рослинних масивів – зі словами-показниками *ліс, балка*; на означення просторових понять – зі словом-показником *небо*; на означення назв предметів та явищ природи, зв'язаних із діяльністю людини – зі словами-показниками *дорога, поле, вогнище*; на означення кількості людей – зі словом-показником *юрба*.

Проаналізуємо синонімічні ряди на означення окремих лексико-семантичних груп:

а) Синоніми на означення різних частин тіла людини:

Значне місце в іменниковій синоніміці Яра Славутича посідають синонімічні ряди на означення різних частин тіла людини. Вони не характеризуються широким розгалуженням лексичних одиниць та семантико-стилістичних відтінків. Іменники-синоніми розрізняються між собою переважно стилістичними нюансами. Тому ми не будемо вдаватися до глибокого аналізу всіх складників синонімічного ряду, а обмежимося тільки переліком іменників-синонімів.

На означення передньої частини голови людини виступає синонімічний ряд із домінантою *обличчя*: «А в самого з-понад шиї Пнується вгору три *обличчя*...» [26, с. 10]; «...*обличчя* Скорботно міниться в поту...» [26, с. 34]; «Уздовж дороги розпростертий труп Підняв *обличчя* – висохле, як струп» [26, с. 59]; «І життя клубок Почав мотатися – в жару окличчя Онук цілує дідове *обличчя*» [26, с. 61]; «Боки в гірляндах і в шовках *обличчя*» [26, с. 216]. Юрій Клен додає до іменника *обличчя* прикметник людські, що вказує на полісемантичність цього синоніма: «Зникає все навколо: покій, людські *обличчя*, лампи, стіл...» [8, с. 184].

Помітно менш емоційно нейтральним є слово-синонім *лице*, яке вживається поетом із тожним значенням до *обличчя*: «До неба *лицем* я лежав» [13, с. 60]; «...Що ховає *лице* між долонь...» [13, с. 83]; «...Знанням пооране, не хмури́в *личко* І пера дер із ситих гусаків» [13, с. 90]. Як морфологічний варіант слова *лице* використовується синонім *личко*. Суфікс *-ичк-* трансформує цей синонім із нейтрального в емоційно-забарвлений, з відтінком виразної пестливості, ніжності. Натомість іменник *лице* в Юрія Клена має певне емоційне забарвлення: «Дерев тих розбещених пах, Сп'яняючи, вже обвіває ім *лиця*» [8, с. 39].

Синонімічна пара *губи-вуста* виступає на означення двох шкірно-м'язових рухомих складок, що утворюють рот у людей і тварин, наприклад: «Гладкий вояк, обмежений на розум, Скрививши *губи*, повні черв'яки, Проголосив авторкратичний присуд...» [13, с. 115]; «...Ти гартуєш розпукою спалені *губи*...» [13, с. 48]; «солодкі *губи*, ніжні перса й руки...» [26, с. 229]; «Хитнувсь вояк, московський вартівник, Розкрив *уста*...» [13, с. 41]; «Загляда для рідної мови, До *уст* накладає замки...» [13, с. 54]; «Стогони й прокльони Почуй, послухай з посинілих *уст*...» [8, с. 62]; «І мерзне слово на палких *устах*» [14, с. 60]; «Я керую обладу

відходу І запалені боєм *уста*» [17, с. 7]. З подібним значенням використовує іменник *вуста* і Юрій Клен: «До *вуст* твоїх вона вуста схилила, Коли з тобою разом день умер» [8, с. 36].

Для найменування порожнини між верхньою й нижньою щелепами з отвором у нижній частині обличчя письменник використовує синонім *рот* – *паща, пащека*, наприклад: «...Грудками каші повнили *роти*...» [26, с. 69]; «Вона, Немов суддя, резонно говорила, Стегниста, випукла, палка, ставна, І *рот* масивний, облизаний, кривила» [26, с. 110]; «...Пронизав стрілою *пащу*» [26, с. 11]; «Смертоносні жала з *пащеки* ринулись, як течія...» [26, с. 123].

У значенні молочних залоз жінки Яр Славутич вживає синонімічну пару *грудь-перса*, наприклад: «Поморщив лоба й похилився чорт На повну *грудь* пашистої відьмиці» [26, с. 110]; «Солодкі губи, ніжні *перса* й руки...» [26, с. 229]. Юрій Клен за допомогою іменників цього синонімічного ряду створює метафоричне порівняння: «І, мов дитя, на білих *грудях* хвиль Тебе гойдають чоні буревії» [8, с. 30], а М. Драй-Хмара використовує іменник *перса* в прямому значенні: «І в монастир нову черницю батьки сумливі одвезли, і в просту там волосяницю дівочі *перса* одягли» [2, с. 234].

Отже, залежно від контексту автор використовує різні семантичні відтінки на позначення однакових понять, що характеризують зовнішність людини.

б) Синоніми на означення домашніх тварин

До синонімічного ряду із словом-показником *собака* входить лише дві лексеми: *собака* та *пес*, наприклад: «Собак посмажили давно» [26, с. 71]; «Як тільки постріл громом блискавиці Усе покрив – і в'язнів, і ловців, Собак і сплдох буйних ялівців» [26, с. 84]; «Допавши сліду, пси, мов іклачі... Наздоганяють в'язнів, що бредуть...» [26, с. 83]; «Коли повільно припиняло вдари Послабне серце, як побитий *пес*...» [13, с. 314]; «І в'язні, голодні, покусані *псами*. Ідуть і долають безправ'я своє» [13, с. 44]. За допомогою цих антонімів автор зображує репресивний час на Україні.

На означення великої свійської однокопитної тварини, яку використовують для перевезення людей і вантажів, вживається синонімічний ряд зі словом-показником *кінь*, а також лексемами *гривань, огир, румак*. Лексема *кінь* звичайно не викликає ніяких емоцій, сприймається як почуттєво-нейтральна (часто контекст відіграє важливу роль), наприклад: «Сняться ниви – гривасті *коні*!» [17, с. 19]; «...Що в минуле гривасті *коні* Заманили мою весну» [14, с. 194]; «твій гарячий *кінь* І гострий плуг скрашають даль безкраю» [14, с. 10]; «і заступ, мотика й плуг, І *кінь* витривалий, як вірний друг» [14, с. 12]; «Підходить до нього Іван, Стрибнувши з *коня* на траву» [14, с. 26]; «Та наші *коні* швидші від машин» [26, с. 38].

Розмовний синонім *гривань* вживається на означення коня із великою гривовою, наприклад: «Уся сім'я гордилась *гриванем*» [13, с. 99]; «Це на тобі, буланий *гриваню*, Я в'їхав радісно в літературу...» [26, с. 161] – митець порівнює себе з античним образом Пегаса.

Синонімом *рисак* позначається легкий рисистий *кінь*, наприклад: «До *рисаків* черкаських вороних!» [26, с. 38].

Отже, Яр Славутич, як і поети-неокласики, у своїх поезіях не просто використовують синонімічні ряди на позначення однакових понять, вони ще й національно озвучують мову.

в) Синоніми на означення житла

Синонімічний ряд зі словом-показником *хата* є важливим для зображення побуту різних верств українського суспільства.

На означення сільського одноповерхового житлового будинку вживається синонімічний ряд зі словом-показником *хата* й лексеми *оселя*, *дім*, *ізаба*, *барак*, *вігвал*.

Домінанта *хата* передає конкретне поняття житла, вживається в основному в розмовно-побутовому мовленні як стилістично-нейтральний синонім, наприклад: «Тільки-но батько вертався від нив, *Хату* й подвір'я Михась веселив» [13, с. 46]; «...І понад *хатою* в лету жар-птиця, Що ловить зорі й знає майбуття» [13, с. 95]; «...Узявши в свій порожній гаманець Черленовидний, красний кремінець Із підмурівка батьківської *хати*» [13, с. 97]; «Спинивши авто, я зайшов у *хату*...» [14, с. 36]; «З ім'ям Господнім на пряжках І кров'ю демонською в жилах, Проходять німці по *хатах*» [14, с. 35]; «У *хату* ринула притьмом орава, Нацькована московськими людьми» [14, с. 50]; «Тепер до *хати*, мов колись до плавні, Вбігає хлопець...» [26, с. 61]. За допомогою цього синонімічного ряду автор піднімає питання порушення прав людини, зображує час репресій в Україні.

Іменник *оселя* використовується в поезіях Яра Славутича як назва житлового будинку разом з двором, господарськими будівлями і городом, своєю внутрішньою формою дещо відрізняється від близьких за значенням слів, наприклад: «Повертаюсь, мов бурі екстазу, До твоїх біловидих *осель*» [17, с. 7]; «Забирайтесь до рідних *осель*» [13, с. 47]; «По всіх *оселях* пекло клекотало» [26, с. 58]; «Тільки й чути крізь клекоти Нарікання *осель*» [13, с. 65].

г) Синоніми на означення внутрішнього стану людини, її переживань

Стан душевного болю й неспокою людини, що зумовлює її скорботні переживання, сумні думи й безрадінні настрої, поет позначає рядом близькозначних слів, які групуються навколо іменника *смуток*; інші синоніми ряду – *скорбота*, *журба*, *жура*, *туга*, *жалоба*, *жаль*. Вживаючи їх, поет проводить градацію в глибинах переживань людини. Цей синонімічний ряд багатий смисловими відтінками, майже повністю складається з ідеографічних синонімів, якими передаються різні вияви душевного стану персонажів, наприклад: «...скільки неба Повито в *смуток*...» [26, с. 50]; «І *смуток* без упину Його, негнучого, донизу гнув» [26, с. 107].

Переважає більшість синонімів цього ряду вийшла з народнорозмовного, почасти поетичного джерела. Лише синонім *скорбота* несе на собі наліт книжності з додатковим відтінком *жалоба*, велика печаль за емоційними ознаками тяжіє до іменника *туга*, але, на відміну від нього, простежується зрідка, належить до високого стилю, означає глибоку гіркоту, сильний душевний біль, породжений великим горем, наприклад: «І їх

повів неначе на Голгофу, На довгу й каторжну *скорботу* Опричник негнучкий» [13, с. 20]; «*Тугу* мою, невтомну *скорботу*, Не погасити риданням гучним» [17, с. 14].

Синонім *журба* означає виразно гнітючий стан, невеселий настрій, важкі почуття, печаль, належать до народнопоетичних слів, наприклад: «Тепер, долаючи *журбу* тугу, Бере санчата...» [26, с. 64]; «Така *журба!*» [26, с. 107].

г) Синоніми на означення явищ природи

Із значенням стихійних явищ природи Яр Славутич використовує синонімічні ряди з домінантами *дощ*, *завірюха*, *темрява*, *вітер*. Схарактеризуємо в основному тільки синонімічний ряд із словом-показником *завірюха*, інші синонімічні ряди подамо лише в переліку.

Синонім синонімічного ряду *завірюха* називає природне явище, що виражається більш чи менш сильним зимовим вітром із снігом. Для вираження цього поняття у творах Яра Славутича виявлено такі синоніми: *завірюха*, *хуртовина*, *заметіль*, *хуга*, *завія*, *сніговія*, *хурделиця*, *хуртеча*, *сніговиця*.

Спостереження над уживанням їх Яром Славутичем та деякими іншими письменниками показують, що, хоч і дуже близькі вони за змістом, все ж іменники *хуртовина*, *завірюха*, *заметіль*, *завія*, *сніговія*, *хуга* – не є абсолютними двійниками. Так, іменник *завірюха* вживається тоді, коли потрібно наголосити, що досить сильний нерівномірний різкий зимовий вітер, який супроводжується дрібним сухим, сипучим снігопадом, кружляє в повітрі поривами, носячи цілі хмари снігу: «Бувало, в степу, в *завірюху* Козацьку славу берегли...» [26, с. 15]; «Щодня під люту *завірюху* Чимдуж туманиться в очах...» [26, с. 17].

Близьке значення мають інші члени ряду: *злива* – дуже сильний дощ, *гроза* – дощ із громом та блискавкою, що переважно супроводиться великим вітром, наприклад: «І погідні чеснот пориви, Нездоланне здолавши зло, Поглинатимуть чорні *зливи*, Хоч само їх виття внесло» [26, с. 17]; «Чи зможу на поєми полотно Перенести твої безмежні ниви, ... Твої раптові промовисті *зливи*?» [26, с. 48]; «Ясним прибоєм біла звідусіль, Неначе золото, дзвенюча *злива*...» [26, с. 59]; «О щастя дозріле ярких блискавиць, Ти слово моє напуваєш *грозою!*» [26, с. 39]; «...Ми один одного в гучному МУР-і, Собі накликаючи *грози* й *бурі!*» [26, с. 48]; «Коли в *грозу* поранена сосна, Вона живицею вкриває рану...» [13, с. 69].

Порівнюючи лексичне значення слова *мла* в П. Филиповича «Надії мрійні і смутне квиління Загублене у передранній *млі*, А гострозоре, мужне покоління Уже росте на молодій землі» [1, с. 160] та М. Драй-Хмари «Наставила шовкових кросен і павутинням обвела: густий кармін і синя *мла*, – над ними – ясноока осінь» [1, с. 154] і Яра Славутича, зазначаю, що лексеми вжито в прямому й переносному значеннях. Київські «неокласики» використовують лексему *мла* почасти в прямому значенні як часу доби, так і відтінку кольору. Яр Славутич здебільшого надає аналізованій лексемі репресивного значення радянського періоду.

Список літератури:

1. Атом серця: [українська поезія першої половини ХХ ст. / упорядник Ю. Ковалів]. – К.: Веселка, 1993. – 350 с.
2. Драй-Хмара М. Вибране / М. Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
3. Зеров М.К. Твори: в 2 т. / М.К. Зеров. – К.: Дніпро, 1990.
4. Зеров М.К. Поезії. Переклади / М.К. Зеров; [упорядник Г.П. Кочур, Д.В. Павличко]. – К.: Дніпро, 1990. Т. 1. – 1990. – 843 с.
5. Зеров М.К. Антологія римської поезії / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 64 с.
6. Зеров М.К. Камена / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 80 с.
7. Зеров М.К. Сонети і елегії / М.К. Зеров. – К.: Час, 1990. – 80 с.
8. Клен Юрій Вибране / Юрій Клен; [упорядник Ю. Ковалів]. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
9. Рильський М.Т. Вірші та поеми / М.Т. Рильський. – К.: Радянська школа, 1990. – 350 с.
10. Розстріляне відродження: [антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / упоряд. Ю. Лавріненко]. – К.: Смолоскип, 2002. – 984 с.
11. Славутич Яр, Ми не розлучались з тобою, Україно / Яр Славутич, М.С. Білоус-Тарасевич. Вибране, 1952-1998. – Дітройт, 1998.
12. Славутич Яр, Гомін віків. Поезії. 1940-1945 / Яр Славутич. – Авгсбург.: Золота брама, 1946. – 123 с.
13. Славутич Яр, Живі смолоскипи / Яр Славутич. – Едмонтон, 1983. – 127 с.
14. Славутич Яр, Завойовники прерій / Яр Славутич. – Едмонтон, 1984. – 128 с.
15. Славутич Яр, Зібрані твори. 1938-1978 / Яр Славутич. – Едмонтон, 1978. – 408 с.
16. Славутич Яр, Місцями запорозькими: Нариси та спогади / Яр Славутич. – [3-є видання]. – Едмонтон: Славута, 1988. – 64 с.
17. Славутич Яр, Оаза / Яр Славутич. – Едмонтон, 1960. – 63 с.
18. Славутич Яр, Розстріляна муза / Яр Славутич: Прометей, 1995. – 96 с.
19. Славутич Яр, Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів / Яр Славутич. – [2-е видання, виправлене і доповнене] (Вступна стаття К.П. Волинського). – К.: Либідь, 1992. – 183 с.
20. Славутич Яр, Твори: в 2 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1994.
21. Славутич Яр, Поезії / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1994. Т. 1. – 1994. – 671 с.
22. Славутич Яр, Поеми. Переклади / – К.: Дніпро, 1994. Т. 2. – 1994. – 365 с.
23. Славутич Яр, Трофеї. 1938-1963 / Яр Славутич. – Едмонтон: Славута, 1963. – 320 с.
24. Славутич Яр, Твори: в 5-т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998.
25. Славутич Яр, Поезії 1937-1997 / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 1. – 1998. – 469 с.
26. Славутич Яр, Поеми. Переклади. Нариси. Життєпис / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 2. – 1998. – 331 с.
27. Славутич Яр, Розстріляна муза: Меч і перо / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 3. – 1998. – 492 с.
28. Славутич Яр, Українська література й мова на Заході / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 4. – 1998. – 484 с.
29. Славутич Яр, Спогади. Записи / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1998. Т. 5. – 1998. – 352 с.

Полякова Т.В., Шевченко Г.Д.

Донбасский государственный педагогический университет

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ЛИНГВОЕДИНИЦ В ПОЭТИЧЕСКИХ СОЧИНЕНИЯХ ЯРА СЛАВУТИЧА (НА МАТЕРИАЛЕ ИМЕННОЙ СИНОНИМИИ)

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по вопросам исследования идиостиля украинских писателей. На примере именной синонимии поэтического творчества Яра Славутича раскрыто богатство образной речи мастера слова.

Ключевые слова: синоним, синонимический ряд, лексико-семантическая группа, творческая речь, идиостиль.

Poliakova T.V., Shevchenko A.D.

Donbass State Pedagogical University

DIFFERENTIATION OF LINGUISTIC UNITS IN YAR SLAVUTYCH POETRY ON THE MATERIAL OF NOUN SYNONYMY

Summary

The article continues the cycle of articles of the authors on the problem of investigating the ideostyle of the writers. On the example of the noun synonymy in the poetic works of Yar Slavutych the wealth of the picturesque and vivid language style of the expert of a word is revealed.

Keywords: synonym, synonymic set, lexis-semantic group, language creativity, ideostyle.